

MIHAIL SEBASTIAN

**CUM AM DEVENIT
HULIGAN**

Texte, fapte, oameni

Prefață, fișă biobibliografică și referințe critice
de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX

CUPRINS

<i>Vendeta intertextuală</i> (Lucian Pricop)	7
<i>Fișă biobibliografică</i>	15
<i>Referințe critice</i>	22
Cum am devenit huligan	31
Capitol în care e vorba despre niște Insule Hebride	33
Un dosar cu probleme	39
„Primul roman rasist românesc“	46
„Iuda trebuie să sufere“	51
Despre arta de a fi în același timp reacționar și bolșevic	59
„Cuvântul“	67
Nae Ionescu	73
Nae Ionescu și iudaismul	80
O antologie	91
Prefața	97
Ultimul cuvânt	112
ANEXE	114
I	114
II	117
III	119
IV	120
V	123
VI	124
VII	126
VIII	128
IX	130
X	132

Vendeta intertextuală

Imaginați-vă o situație de tipul: nu ați citit romanul *D* și nici prefața *P* a acestuia, scrisă de profesorul *N*, dar ați citit paragrafele dedicate de criticii *R*, *E*, *V* etc. romanului *D* în cartea *C*. Complicând exercițiul de imaginație, criticul *S* este chiar autorul romanului *D*, iar cartea *C* nu judecă doar textul sau pe autorul romanului *D* ci pe toți criticii care au scris despre romanul său.

Apoi, imaginați-vă că alegeți să reconstruiți romanul *D*, pe baza informațiilor furnizate de autorul ei, dar și de ceilalți intervenienți în carte (sunt mai bine de 30).

Cum doar în planul abstracțiunii este posibil un astfel de scenariu¹, vom tenta o strategie interpretativă, care va merge pe logica sincerității lui Paul Valéry, care vorbește despre Proust, deși nu l-a citit niciodată.² Totuși, trebuie să lămurim și suspiciunea pe care o va avea cititorul (interpretul) cărții *C* privind statutul său de epitext. Ca epitext, o astfel de producție este marginală, superficială (exterioară) și trăiește în măsura în care textul originar are deja un

¹ Desigur, ipostazierea noastră este una ipotetică... Am citit în câteva rânduri și *De două mii de ani...* și *Cum am devenit huligan*.

² „Deși cunosc abia un singur volum din marea operă a lui Proust și, deși arta însăși a romancierului este aproape de neconceput pentru mine, știu totuși foarte bine, datorită puținului pe care am avut răgazul să îl citesc din *În căutarea timpului pierdut*, ce pierdere excepțională au suferit Literele de curând, și nu doar Literele, ci mai ales această societate secretă pe care o compun, în fiecare epocă, cei care îi dau adevărata ei valoare. (Paul Valéry, în *Nouvelle Revue française*, nr. 8/ ianuarie 1923).

sens pentru cititor. Cu toate acestea, mai există o ieșire, care ne îndreptățește experimentul: sensul textului *D* se construiește odată cu lectura epitextului *C*.

În problema noastră de logică literară, „necunoscutele“ sunt: *D* – *De două mii de ani*; *P* – prefața la *De două mii de ani*; *N* – Nae Ionescu, autorul prefeței; *C* – *Cum am devenit huligan*; *S* – Mihail Sebastian; *R*, *E*, *V* etc. – G. Racoveanu, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu etc.

Mergând pe algoritmul stabilit de Gérard Genette³, primul contact al cititorului de literatură cu această carte a lui Mihail Sebastian îi va pune cel puțin două probleme de relaționare. Probleme de naturi diferite, dar concurente.

Pe de o parte, va fi surprins de alegerea autorului unui roman, anterior apărut, de a face un dosar al receptării sale, în care include preponderent reacțiile critice ale detractorilor, cărora le răspunde, într-o încercare stranie de a demonta varii acuzații, mai toate ideologice. Altfel spus: răspunde la o problemă de ideologie printr-un act ideologic, chiar dacă își ia câteva măsuri de precauție, spunându-ne încă din primele pagini că nu se simte „autor neînțeleș“; pentru că autorul nu are drept la apel în critică literară. Ce poate face autorul? Poate oferi câteva lucruri pentru a lămurii, „lucruri exterioare literaturii și care au fost cu de-a sila implicate în cazul *De două mii de ani*“⁴. Exterioare literaturii? Pentru noi, cei care am trecut prin experiențele de condiționare între sociologie și literatură, „exterior literaturii“ este o asociere revolută. Pentru Sebastian, pentru autonomiștii esteticului, literatura este autosuficientă, iar orice tangență la cercul închis al operei este percepută ca agresiune. Din rațiuni didactice, dar fără a invoca referințe clasicizate, ținem să ne precizăm poziția: *par nature*, literatura nu e teritoriu bine delimitat, impenetrabil și autoimun. Atât dinspre societate/politic spre literatură cât vice-versa există o circulație permanentă de mesaje, organizate ca stimuli reciproci.

Iată un exemplu care se situează simultan pe cei doi versanți, exemplu care constituie cea de a doua problemă cu care se va

³ Gérard Genette, *Seuils*, éditions du Seuil, coll. „Poétique“, Paris 1987.

⁴ Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan*, Editura Cartex, 2016, p. 35.

confrunța cititorul cărții *Cum am devenit huligan*. Va fi șocat de prezența în titlu a unui substantiv: „huligan“. Neîndoios, cititorul se va gândi la pluralul devenit titlu de roman sub semnătura lui Mircea Eliade, în 1935: *Huliganii*. În romanul lui Eliade, pentru unul dintre personaje, David Dragu, „Cuvântul acesta [huligan] e frumos, e un cuvânt foarte frumos. Și cuprinde foarte multe lucruri... De aceea îmi place și-l întrebuițez des... Să nu respecti nimic, să nu crezi decât în tine, în tinerețea ta, în biologia ta, dacă vrei... Cine nu debutează așa, față de el însuși sau față de lume – nu va crea nimic, va rămâne sterp, timorat, copleșit de adevăruri. Să poți uita adevărurile, să ai atâta viață în tine încât adevărurile să nu te poată pătrunde, nici intimidă – iată vocația de huligan.“⁵

Peste ani, când Claude Henri Rocquet îl va întreba despre începuturile românești, Eliade se va opri asupra *Huliganilor*, în care a vrut să-și prezinte propria sa generație: „Consideram că acești tineri erau huligani în adevăratul sens al termenului, oameni care pregătesc o revoluție spirituală, culturală și, dacă nu *politică*, cel puțin reală, concretă. Personajele erau deci tineri scriitori, profesori, actori care vorbeau mult. O grupare de intelectuali și pseudo-intelectuali, care semănau cred cu *Contrapunctul* lui Huxley.“⁶

Tot Eliade rafinează semnificația *huliganului*: „Fiecare dintre ei ilustra, în felul lui, un mod de a fi în lume, pe care-l numisem huli-ganic pentru că implica în același timp o inconștiență împinsă până la cruzime și o încredere absolută în ei înșiși. Sensul curent al termenului huligan se referea la grupurile de tineri antisemiți, gata să spargă geamuri sau capete, să atace, să jefuiască sinagogi, să ardă cărți.“⁷

Revenind la Sebastian, semnalăm o sincronizare semnificativă: și *Cum am devenit huligan* apare tot în 1935, tot la Editura Națională-Ciornei din București (care înregistrează 33 de apariții în acel an). Dincolo de suprapunerea puțin confortabilă pentru editor (două cărți noi cu titluri apropiate), această coincidență probează prezența acestui cuvânt în lexicul și, implicit, în mentalul omului din 1935.

⁵ Mircea Eliade, *Huliganii*, Editura Humanitas, București, 2008.

⁶ Idem, *L'Épreuve du Labyrinthe*, Belford, Paris, p. 87.

⁷ Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I., Editura Humanitas, București, 1991, pp. 331-333.

La Sebastian este un împrumut declarat. El nu se prezintă drept parte a unei grupări de huligani, el nu se simte tânărul anti-sistem și își construiește pledoaria *pro domo* din postura de victimă a unei serii de *calomnii*. Fără a face istorie contrafactuală, ne întrebăm dacă Sebastian ar fi putut juca o altă carte, la îndemâna eruditului și stilistului, explicând istoria cuvântului *huligan*. *Per dilecto*, vă prezentăm evoluția sensului în relație cu diferite contexte culturale și politice.

„Huligan“ este identificabil pentru prima dată la finele secolului al XIX-lea; *Oxford Encyclopedic Dictionary* găsește ca ocurență în rapoartele poliției britanice în 1898, un nume de origine irlandeză (*Houlihan*), un substantiv propriu depreciativ utilizat în relație cu cântecele de music hall.

Promotor în *mainstream* al cuvântului este personajul irlandez „Hooligan“, prezent pe prima pagină a revistei *Nuggets*, o publicație serială realizată de James Henderson la Casa de editură „Red Lion“. În 1904, într-o povestire, Arthur Conan Doyle condamnă *huliganismul*⁸; în 1909, H. G. Wells, într-un roman quasi-autobiografic, *Tono-Bungay*, vorbește chiar despre un model al huliganului; Frederick Burr Opper, unul dintre cei mai populari desenatori politici din Belle Époque, construiește un personaj, Happy Hooligan, care-și trăiește celebritatea până în anii ‘30.

În secolul XX, retorica de stânga din Uniunea Sovietică îi denumește *khuligan* pe indivizii supuși oprobriului public, pe cei neînregimentați, dizidenți politici, escroci etc.

Pentru Lazăr Șăineanu, huligan vine în limba română din rusă (*хулиган*) și se răspândește „odată cu alipirea“ Basarabiei, însemnând bătăuș, vagabond.⁹

Totuși, Sebastian este și „bolșevic“ pentru detractorii săi, adică ar ocupa în același timp și cealaltă extremă, cea stângă. *Coincidentia oppositorum* vom spune, fără să sugerăm astfel vreun fel de armonie a contrariilor, ci observând cum jocul lui Eugen Ionescu din *Nu*

⁸ Arthur Conan Doyle, *The Adventure of the Six Napoleons*, 1904: „It seemed to be one of those senseless acts of Hooliganism which occur from time to time, and it was reported to the constable on the beat as such.“

⁹ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, Editura „Scrisul românesc“ S.A., Craiova, 1929.

(1934) își găsește degrabă o aplicație mai puțin ludică. Sebastian nu ar fi putut face exercițiul de dezangajare pe care-l propune colegul său de generație. Există în *Jurnalul* său o mărturie care poate explica diferențele de opțiuni ale celor doi: „Eugen Ionescu, care vine uneori pe la mine, se zbate să plece cât mai repede din țară, să fugă. Aceași panică, aceeași alarmă, aceeași grabă de a fugi cât mai repede din țară, ca să fie la adăpost, ca și la Cioran. E ciudat că n-am avut niciodată gânduri de fugă (de la căderea Parisului) – decât așa, ca simple visuri nostalgice, care nu mă obligă la niciun demers și, mai puțin chiar, la niciun proiect. (Miercuri, 8 ianuarie [1941]).“¹⁰

A nu se înțelege de aici că diferența ar fi de adeziune la valori naționale, de patriotism... Problema e că Ionescu se poate detașa de conflict, în vreme ce Sebastian îl trăiește. Am vorbit deja despre aderența lui Sebastian la o estetică a conflictului în textul nostru introductiv la *De două mii de ani*.¹¹

Pe estetul Sebastian, îl preocupă până la obsesie raportarea la ceilalți, dar nu o face rece, calculat ci pamfletar, tocmai pentru a excita țesutul ideologiilor orbitoare. Eseul scris de Sebastian poate fi citit azi și ca *un manifest anti-totalitar*. De altfel, așa a fost privit și de aparatul cultural cenzorial din perioada comunistă și, pe cale de consecință, nu a fost retipărit vreme de jumătate de secol.

Ce le cerea contemporanilor săi Sebastian? Spirit critic. Totuși care este antinomia posibilă pentru spirit critic? După Leszek Kołakowski, opusul este spiritul revoluționar, ca instanță de eliminare a celor care se consideră elita. În viziunea comuniștilor, continuă Kołakowski, adepții utopiilor sunt un soi de extremiști ai perfecțiunii pentru care în lume există un rău intrinsec. Acest rău trebuie combătut prin programe sociale riguroase, ce implică mai ales aspectul revoluționar, care să reteze elanul individual, acesta văzut ca factor perturbator absolut în funcționarea societății. Or, Kołakowski sesizează faptul că „egalitatea perfectă nu poate fi pusă în practică

¹⁰ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 287.

¹¹ Lucian Pricop, „Prolegomene la o estetică a conflictului“, în Mihail Sebastian, *De două mii de ani...*, Editura Cartex, București, 2016, p. 7-14.

decât printr-un despotism totalitar, iar o societate care să fie și despotică, și egalitară, este precum un cerc pătrat.¹²

Este aceeași paradigmă a revoluției ca acțiune uniformizatoare, pe care o internalizează *in corpore* adepții mișcărilor de extremă dreapta și stânga. Apropierile, inventariate de Olavo de Carvalho, sunt inversiunea percepției timpului, inversiunea morală și inversiunea subiect-obiect.¹³

Mihail Sebastian, în 1935, vede atât la comuniștii cât și la fasciștii o supunere oarbă derivată din „spiritul de cazarmă“. „Mai mult decât atât: justificarea lor morală. «Omul în uniformă» este tipul de grandoare umană, pe care experiențele extremiste de dreapta și de stânga încearcă să-l impună timpului nostru. Cămășile negre, brune, albastre și verzi simplifică violent ideile, atitudinile și sentimentele reducându-le la o culoare, la un semn, la un strigăt“. Spiritul revoluționar devine astfel reversul luptei legitime, creatoare, devine o formă de nivelare, de uniformizare, în care individul și individualul sunt categorii ale reacționarismului. „Se retează astfel dintr-odată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanțele, se teșesc sub o formidabilă presiune nivelatoare pozițiile personale de gândire. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute și nebuloose, asupra cărora nimeni nu are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară. Da, da – alb, negru. Atât. Restul e suprimat, șters din conștiința noastră, sterilizat în sensibilitatea noastră. Cu o cămașă, cu un imn, cu un salut și cu o insignă, ai rezolvat toate problemele, ai găsit toate răspunsurile. Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un șef.“

Este algoritmul pe care-l va identifica și Tony Judt vorbind despre „banalitatea răului“, conceptul Hanaei Arendt din *Eichmann la Ierusalim*¹⁴. Totalitarismul a pariat pe evacuarea reflecției și înlocuirea ei cu un conformism lipsit de imaginație morală; sunt

¹² Leszek Kolakowski, *Modernitatea sub un neobosit colimator*, Ed. Curtea Veche, București, 2007, p. 202.

¹³ Olavo de Carvalho, „A mentalidade revolucionária“, *Diário do Comércio*, 16 august 2007.

¹⁴ Hanah Arendt, *Eichmann la Ierusalim*, trad. rom. de Mariana Neț, Editura Humanitas, București, 2007.

astfel viciate criteriile tradiționale de diferențiere între bine și rău, proces normal dată fiind auto-hipnotizarea indivizilor ca parte a unor grupuri fără conștiință morală. Un fenomen care nu ține doar de viclenia ideologicului (fascinația pentru omul în uniformă), ci și de o instrumentalizare a biologicului, spune Sebastian:

„O sută de mii de tineri care ridică într-o arenă brațul drept în sus, o sută de mii de brațe tresărind parcă dintr-un singur umăr, este o mașină care fletează nu știu ce instinct de putere, nu știu ce senzație biologică“.

În 1935, Mihail Sebastian face apologia neînregimentării, a libertății de gândire, prezicând – e adevărat cu o frază poetică, polemică și combativă – căderile în capcană ale spiritelor ce căutau ordine. Este aici și o reglare cu propriile cedări discursive din articolele tipărite în *Cuvântul*.

Pentru cei care acceptă exercițiul comparației¹⁵, punem în paralel texte ale aceluiași autor, sigur, scoase din context(e), dar atât de diferite ca mesaj:

În 1929, Sebastian elogiază fascismul, pornind de la cartea lui Maurice Bedel, *Fascisme an VII*:

„Ceea ce admir de aceea în istoria tânără a Italiei este tocmai procesul brusc de încadrare pe care l-a trăit. Revoluția fascistă a trecut linii și hotare, a diferențiat și a stabilit raporturi de viață distincte pentru oameni distincți. Evident, o asemenea ordonare colectivă și salutară nu e fără riscuri și injustiții. Dar când înseși resursele de viață ale unui popor sunt în joc, aceste riscuri și aceste nedreptăți sunt neglijabile“.¹⁶

„Corurile, marșul în cadență și simbolurile vagi, aceste beții psihologice, sunt materia primă a oricărei dictaturi. Că sunt dezonorante sau nu, puțin interesează. Ele sunt eficiente, și asta e de ajuns. Există un singur dușman care le poate sta împotriva: spiritul critic. De aceea, orice dictatură, fascistă sau comunistă, debutează prin suprimarea lui... Noaptea de chef va trece însă, și în zori va veni de zgustul. Noaptea de chef țin uneori foarte mult în istorie: ani și decenii, dacă nu veacuri. La sfârșitul lor, de zgustul însă vine fără

¹⁵ Sebastian însuși nu a fost ferit de *ispita demonismului*, cum a demonstrat Marta Petreu într-un studiu despre relația dintre autorul romanului *De două mii de ani...* și Nae Ionescu.

¹⁶ Mihail Sebastian, *Cuvântul*, 1929.

La începutul verii 1933, expoziția avangardistă de pălării a lui Marinetti, patronată de guvernul fascist, îl îndeamnă spre o concluzie politică:

„Un regim care suportă fantezia, un regim care îți permite mari copilării, mari neseriozități, un regim care înfruntă cu atâta ingenuitate ridicolul, este un regim cu ascunse resorturi de viață, tânăr, liber, inegal poate, dar capabil de nebunii creatoare. [...] E prea mult «spirit critic» în alcătuirea lumii vechi, lume care încă nu cunoaște salvatoarea putere a fi ridicol“.¹⁷

greș. ... Marxismul și fascismul pot cuprinde o sută de adevăruri politice și economice decisive, dar amândouă pornesc de la o groaznică ignorare a omului. Este și în marxism, și în fascism o lipsă de viață și un abuz de scheme care le face din capul locului artificiale. Acest lucru se va răzbuna astăzi sau peste o sută de ani, dar se va răzbuna. [...] Se circulă greu astăzi prin lumea ideilor, fără uniformă. Spiritul critic n-a avut niciodată uniformă. E un civil“.¹⁸

Unde e Sebastian cel veritabil? Un răspuns este confortabil: în evoluția de la prea mult „spirit critic“ la necesitatea acestuia; în această trecere de la tentația de a fi huligan¹⁹ la aceea de anti-huligan, tocmai pentru că se vede în proiecția hidoasă a huliganului potențial. Și ce plăcere mai rafinată decât să-ți cauți chipul în textele altora, din care să faci apoi un nou text. Este gramatica intertextualității cea care îți garantează vendeta: textele lor nu mai sunt ale lor, textele lor sunt ale textului tău.

Lucian Pricop

¹⁷ Mihail Sebastian, „Puterea de a fi ridicol“, în *Cuvântul*, miercuri, 21 iunie 1933, p. 1.

¹⁸ Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan*, Editura Cartex, București, 2016, p. 64.

¹⁹ În 1934, în timpul scandalului *De două mii de ani...*, Sebastian i-ar fi mărturisit lui Aderca una din dorințele lui tainice (cu un cod psihologic ușor de înțeles în condițiile în care se afla Sebastian atunci):

„ – Cinci minute, înțelegi? Cinci minute (îmi spunea) aș dori să fiu și eu un huligan, să mă simt Stăpân! Trebuie să fie o voluptate nietzscheană“.

CAPITOL ÎN CARE E VORBA DESPRE NIȘTE INSULE HEBRIDE

Războiul pe care l-a provocat în cultura bucureșteană apariția cărții mele *De două mii de ani* va mai dura poate multă vreme. La noi, unde lumea obosește repede, aceste cinci luni de discuții și certuri în jurul unei singure cărți formează un ciudat caz de tenacitate. Ostilitățile continuă cu verva și violența din primele zile. Noi pamfletari și ideologi intervin în fiecare săptămână, noi fronturi se deschid mereu. Uneori, conflagrația pare că se potolește, beligeranții par plictisiți, liniștea restabilită. Dar n-au trecut trei zile calme și, pe unde nici cu gândul n-ai gândit, năvălește dintr-odată un nou cruciat, mai dispus decât toți înaintașii săi să facă praf și pulbere câteva perechi de probleme. Atmosfera e dintre cele mai periculoase. Arareori o dezbatere publică a grupat laolaltă atâtea temperamente nervoase, atâția idealiști viguroși, atâția vizionari irascibili.

Aveam intenția să aștept potolirea lucrurilor pentru a spune un ultim cuvânt în această crâncenă poveste, de care, cu voie sau fără voie, sunt răspunzător. Aș fi vrut să ascult mai întâi toate vocile ce au de spus sau de țipat ceva, pentru a le răspunde o dată tuturor.

Îmi pare rău, dar ar fi să aștept prea mult. Mi-au trebuit aproape patru ani pentru a scrie această hulită carte. Nu pot pierde alți patru pentru a-i citi comentariile. De altminteri, cred că ce a

fost de spus s-a spus și că, de aici încolo, nu mai e loc decât pentru variații verbale asupra aceluiași chestii, vânturate în primele cinci luni cu atâta nobilă pasiune intelectuală. Mai rămân probabil câteva răcnete de pus la punct și nu mă îndoiesc de succesul lor. În esență, însă, problemele (se va vedea ce „esență“ și ce „probleme“) au fost formulate.

Este poate timpul să cobor în mijlocul lor.

Am eu acest drept?

Întrebarea e justă. Un scriitor nu mai are nimic de spus din momentul în care cartea i-a trecut în vitrina primei librării.

Nimic nu mi se pare mai grotesc decât ceea ce se numește un „autor neînțeleș“. În materie de critică literară, nu există apel, ci numai așteptare și – dacă e posibil – umor. Cine nu e în stare să citească detașat un pamflet sângeros scris împotriva lui și să suradă citindu-l n-are nici gustul, nici sensul jocului intelectual. În ce mă privește, consider faptul ce se numește vulgar „a nu fi înțeleș“ drept o mare bucurie intimă și drept una din cele mai sigure verificări personale.

E bine deci s-o spun din capul locului: nu am de replicat nici un cuvânt criticilor literare aduse ultimului meu roman. Iubesc prea mult exercițiul criticii ca să nu-i respect drepturile. L-am practicat eu însumi și pun prea mare preț pe vehemența lui intelectuală pentru a nu-i primi cu voie bună rigorile. Un critic se definește mai mult prin aversiunile, decât prin adeziunile lui. Personal, țin foarte mult la aversiunile mele critice, pe care le-am formulat totdeauna fără ocol, și sunt fericit să le stimez pe ale celorlalți, chiar când, întâmplător, mi-ar fi incomode¹.

¹ D. Ionel Teodoreanu mi-a trimis odată, în urma unor repetate atacuri împotriva literaturii sale, o carte cu două rânduri emoționante, scrise pe pagina de gardă: „fără dragoste, cu stimă, salutul meu de arme“. Îi cer iertare pentru indiscreție, dar acest „salut de arme“ este unul din cele mai frumoase mesaje pe care le datorez literaturii. Termenul trebuie păstrat. El înnobilează meseria de scriitor.

Nu am nimic de răzbunat și nu de aceea scriu aceste pagini. Am însă câteva lucruri de lămurit, lucruri exterioare literaturii și care au fost cu de-a sila implicate în cazul *De două mii de ani*.

Ce am putut face pentru acea carte am făcut: am scris-o. Restul o privește. Să se descurce cum știe.

Orice carte este într-un fel o încercare de a forța necunoscutul, în ce mâini va cădea, ce acorduri va stabili, ce dezacorduri va provoca – nu știi. Există o nesfârșită serie de necunoscute, care îi vor decide destinul. Sunt rezistențe, opacități, accidente, și numai dincolo de ele speră să găsești anumite întrebări cărora cartea ta le răspunde.

Va ajunge ea până la aceste întrebări? Le va răspunde? Va izbuti ea să grupeze în jurul lor mica și nesigura familie de inteligențe și de inimi pentru care ai crezut că scrii? Poate da, poate nu. Este o chestiune de hazard. Mesajul tău, trimis oarecum în necunoscut, poate ajunge, dar poate și cădea în drum. Sunt multe șanse să-l pierzi. Cine nu știe însă să piardă cu inima împăcată n-are de ce să scrie cărți.

De altminteri, lucrurile se întâmplă la fel și în altă ordine decât în literatură. Viața toată e făcută din galerii prost încrucișate, prin care poți umbla până la moarte fără să întâlnești pe cine trebuie, deși uneori nu vă desparte decât un zid, un pas, o umbră. Ți s-a întâmplat oare să te gândești că pe acest larg pământ se poate afla în chiar această clipă un om care să repete viața ta, așteptările tale, întrebările tale? Nici o singurătate nu are sens fără acest sentiment, fără această nostalgie după cineva, pe care încerci să-l rupi din mulțime, ca să răspundă semnului tău, chemării tale.

O carte este o chemare. Sunt chemări care rămân fără răspuns. Asta e tot.

Spun aceste lucruri pentru a se înțelege că nu fac din cazul *De două mii de ani* o chestiune personală. Cartea aceasta a fost scrisă pentru a fi pierdută, ceea ce a reușit de minune. Nu am nimic să adaug, nimic să retractez. „Așa este jocul“, cum zice versul lui Arghezi – și jocul trebuie lăsat în pace.